

Előfizetési díjak meghatározása közös adatbázis-előfizetések esetén az EISZ Nemzeti Programban

Az Elektronikus Információszolgáltatás Nemzeti Program (EISZ) a hazai felsősoktatás és kutatói szféra, valamint a magyar és határainkon túli magyar állománnyal rendelkező közgyűjtemények számára koordinálja online adatbázisok nemzeti licenceinek előfizetését. 2009 óta a programban résztvevő intézmények előfizetési díjat (önrészt) fizetnek az egyes adatbázisokra. 2016-ban az EISZ-en keresztül mintegy 170 intézmény 26 adatbázishoz fért hozzá. A program egyik kiemelt szakmai feladata az egyes intézményi előfizetési díjak meghatározása. Az EISZ Programtanács 2016 júniusában döntött a 2017. évi előfizetésekre vonatkozó önrékszámítási módszertanról.¹

Tárgyszavak: információszolgáltatás; adatbázis; előfizetés

Bevezetés

Az Elektronikus Információszolgáltatás Nemzeti Program (EISZ) 2001 óta koordinálja adatbázisok beszerzését a magyarországi felsőoktatási intézmények, közgyűjtemények, kutatóintézetek és egyházi intézmények számára. A kezdeti időszakban a tartalmakhoz való hozzáférés az intézmények részéről nem igényelt anyagi ráfordítást. 2009 óta azonban az egyes intézmények önrész befizetésével járulnak hozzá az előfizetés biztosításához. [1] A közös konzorciumi előfizetés nemzetközi viszonylatban is bevett gyakorlat online tudományos tartalmak beszerzése esetén. Az 1990-es évek óta a közös előfizetés szinte egyedüli megrendelési móddá vált az online forrásokhoz. A LIBER Quartely 2001. 1. számát a könyvtári konzorciumok témájának szentelte. A szám bevezetőjében *TE Boekhorst* és *Scholle* a szakkönyvtárak életében bekövetkezett legfontosabb változásnak nevezte az online tartalmak előfizetésére létrejött konzorciumi formákat. A különszámban tíz ország könyvtárosai számoltak be az intézményi együttműködésekről. [2] A régióból a cseh és a horvát nemzeti konzorcium mutatkozott be a folyóiratban.

A külföldi konzorciumok nagy része több szempontból is különbözik az EISZ-től. Külföldön általában egy-egy adatbázisra vagy integrált rendszerre szerveznek célkonzorciumot. Az is általánosnak mondható, hogy a konzorciumokat azonos típusú intézmények alkotják: külön együttműködésben

tárgyalnak a felsősoktatási intézmények, a kórházak, a múzeumok stb. [3] Magyarországon az EISZ 2016-ban 26 adatbázis előfizetését végezte el a magyar intézményi körnek. Az intézményi kör összetétele eltér a nemzetközi gyakorlatban megszokottól: az EISZ-en keresztül felsőoktatási intézmények, közkönyvtárak, kutatóintézetek, szakkönyvtárak, levéltárak, múzeumok, egészségügyi intézmények és államigazgatási intézmények közösen, egy szerződés keretében jutnak hozzá egy-egy adatbázishoz. Az egyes intézmények előfizetési díjának (önrészenek) megállapítása 2009 óta kiemelten fontos kérdése a programnak. Ennek megoldása már azonos intézménytípusok esetén sem egyértelmű, de mindenképpen több kérdést vet fel az előfizetési díj szempontjából például egy-egy kórház, kutatóintézet, közkönyvtár vagy egyetem összehasonlíthatósága. Az EISZ-ben 2009 és 2012 között végbement legfontosabb változásokról Giczi András és munkatársai számoltak be. [4]

Konzorciumi előfizetések

A közös előfizetés egyik legfontosabb előnye, hogy a szolgáltató kedvezményes konzorciumi előfizetési díjat ad meg. Sok esetben a konzorciumi díj nincs lebontva intézményekre, a szolgáltatók díjpolitikája pedig nem nyilvános. Több külföldi esetben – ahol a jogszabály erre lehetőséget ad – a szerződésekben rögzített ár is üzleti titoknak minősül. A szolgáltatói honlapokon szereplő listaárak legfeljebb a nagyságrendi eligazodást segítik, egyes

esetekben a listaártól 10–90%-os eltérés is lehetséges konzorciumi előfizetés esetén. Az előfizetések díját a tartalom mellett befolyásolhatja a gazdasági és földrajzi régió, az előfizetési történet, az előfizető intézmények száma, típusa, szakterülete, felhasználói létszáma és tudományos teljesítménye, a nyomtatott folyóirat-előfizetések mértéke, a korábbi évek adatbázis-használata és az előfizetés időtartama. A sok szempont közül természetesen mindegyik szolgáltató csak néhányat vesz figyelembe az árképzés során. De nagyon nehéz volna két azonos feltétellel rendelkező szerződést találni. Így az előfizetési díjak összehasonlítása – ha egyáltalán rendelkezésre állnak az adatok – inkább csak nagyságrendi alapokon történhet. Bergstrom és munkatársai több intézmény esetén közérdekű adatigényléssel jutottak hozzá az előfizetési díjak értékéhez. Elemzésükből kiderül, hogy a szolgáltatók által meghatározott előfizetési díjak nehezen magyarázhatók objektív tényezőkkel. [5]

$$\text{Önrész} = \frac{HFTE}{\text{konzorciumi HFTE}} \cdot 0,2 + \frac{OFTE}{\text{konzorciumi OFTE}} \cdot 0,4 + \frac{\text{használati statisztika}}{\text{konzorciumi statisztika}} \cdot 0,4,$$

vagyis a képlet alapján a költségek 20%-a a hallgatói létszám arányában oszlik meg, 40%-a az oktatói létszám és 40%-a a használati adatok arányában.

Az FTE jelentése *teljes munkaidő egyenérték*. Ez egy viszonyítási szám, amely azt mutatja meg, hogy a szükséges munkamennyiséget hány teljes munkaidős munkavállalóval lehet elvégezni. Meghatározása során a részmunkaidők összevonódnak, azaz 2 fő négyórás részmunkaidős munkavállaló 1 FTE. Az OFTE az oktatók, a HFTE a hallgatók esetében számolja az értéket. Tehát az OFTE az oktatói, a HFTE a hallgatói arányosított létszámot adja meg.

Az EISZ-képlettel kapcsolatban több intézmény fogalmazott meg észrevételeket és javaslatokat. A leggyakrabban hangoztatott probléma, hogy növekvő használati statisztika esetén egyenes arányban növekszik a befizetett önrész. Ez nem kedvez az adatbázis-használat ösztönzésének, és így komoly gátja lehet az adatbázisokra költött összegek hasznosulásának. A képlet hátrányára van azoknak az intézményeknek is, ahol magas hallgatói és/vagy felhasználói létszám mellett csak egy szűkebb kör veszi igénybe a nemzetközi szakirodalmi adatbázisokat. Külön probléma a nem felsőoktatási intézmények esetén a hallgatói és oktatói létszám meghatározása. Közkönyvtárak, kórházak esetén több kérdést vetett fel ezeknek az értékeknek a megadása. A legfontosabb probléma

2009 és 2014 között az EISZ több módszert alkalmazott az előfizetési díjak elosztására. [6] Egyes adatbázisoknál a szolgáltató által intézményre lebontott ár adta az önrésszámítás alapját. Más esetben az intézmények kategóriába történő besorolása után az egy kategóriába eső intézmények ugyanannyit fizettek. Más adatbázisoknál ún. örökölt elosztás alapján történt a számítás: az egyes intézmények minden évben a korábbi év arányában osztották el az előfizetési díjat. Az áremelés így minden előfizetőt egyforma arányban érintett. A legnagyobb előfizetői terhet jelentő ScienceDirect teljes szövegű multidiszciplináris folyóirat-adatbázis esetén pedig egy sajátos képlet alapján történt az önrészek meghatározása. A képletben az intézmény oktatói és hallgatói létszáma mellett az előző évi adatbázis-használat eltérő mértékben befolyásolta az intézményi önrészt.

a képlettel mégis az, hogy nehéz előre tervezni az előfizetési díjat: évről évre akár nagyságrendi eltérések is születhetnek az adatbázis-használat vagy az intézményi létszám változása miatt; azonos típusú intézmények jelentősen eltérő előfizetési díjat fizethetnek a képletnek köszönhetően.

Önrészek meghatározása a 2016. évi előfizetések esetén

2015 őszén négyféle módszer szerint történt a 2016. évi intézményi önrészek meghatározása az EISZ-ben. Minden adatbázis esetén az alábbi négy módszer egyikét alkalmaztuk:

- A. Minden előfizető intézmény ugyanannyit fizet függetlenül a mérettől, használatától, költségvetéstől. Ez a 4–8 előfizetővel rendelkező szakadatbázisokra jellemző.
- B. Az előfizetőket négy kategóriába soroljuk felhasználói méret és intézménytípus szerint, az egy kategóriába eső intézmények ugyanannyit fizetnek. Az önrésszámítás alapja, hogy a négyes kategóriába tartozó intézmény négyszer, a hármasba tartozó háromszor, a kettesbe tarto-

zó kétszer annyit fizessen, mint az egyes kategóriába eső intézmény.

C. A szolgáltató határozza meg az egyes intézmények előfizetési díját.

D. Az önrészeket a felhasználók száma és a használati statisztika alapján számítjuk a korábban ismertetett képlet alapján.

A 2016-ban előfizetett adatbázisoknál az 1. táblázatban foglaltak szerint történt az önrész meghatározása.

Intézményi méret és kategóriák meghatározása

2016 első hónapjaiban az EISZ konzultációsorozatot tartott az előfizető intézmények képviselőivel. Az alkalmakon kiemelt szerepet kapott az önrészek meghatározásához tartozó módszertan kidolgozása, a problémák és elvárások átbeszélése. A konzultációkon elhangzott észrevételek és javaslatok nagy segítséget jelentettek az önrésszámítás megújításában. A beszélgetéseken leszűrt tapasztalatok alapján a jó önrésszámítási eljárás az alábbi jellemezőkkel bír:

talatok alapján a jó önrésszámítási eljárás az alábbi jellemezőkkel bír:

- átlátható, tervezhető;
- könnyen kommunikálható a fenntartók, gazdasági vezetők, döntéshozók felé;
- újonnan belépő intézmények önrészét könnyen meg lehet állapítani;
- jól kezelhetők az intézményi átalakulások
- azonos típusú intézmények azonos összeget fizetnek;
- nem történik évről évre jelentős változás egy-egy intézmény esetén;
- az adatbázisok (és az állami támogatás) legjobb felhasználására törekszik;
- elfogadható az előfizető intézmények (nagy része) számára;
- elfogadható a fenntartó szervezetek számára (NKFIH, EMMI, MTA);
- a lehető legkevesebb intézmény lép ki az előfizetői körből.

1. táblázat

Az egyes adatbázisokhoz tartozó 2016. évi önrésszámítási eljárások

<i>Adatbázis neve</i>	<i>Önrésszámítási eljárás</i>	<i>Adatbázis neve</i>	<i>Önrésszámítási eljárás</i>
Akadémiai Kiadó szótárak	100% támogatás, ingyenes hozzáférés	Journal and Highly Cited Data (JHCD)	B
Arcanum Digitális Tudománytár	100% támogatás, ingyenes hozzáférés	Modern Language Association – Literature Resource Center (MLA–LRC)	B
Business Source Premier	A	SciFinder	B
CAB Abstracts	A	Scopus	B
Econlit	A	Web of Science	B
Food Science and Technology Abstracts (FSTA)	A	JSTOR	C
Grove Art	A	MathSciNet	C
Grove Music	A	Nature	C
Lippincott Williams & Wilkins (LWW)	A	Project MUSE	C
Association for Computing Machinery Digital Library (ACM)	B	Science Magazine	C
Akadémiai Kiadó folyóiratok	B	Academic Search Complete (ASC)	D
Akadémiai Kiadó Magyar Elektronikus Referenciaművek Szolgáltatása (MERSZ)	B	ScienceDirect	D
Cambridge University Press	B	SpringerLink	D

2015-ben megalakult a huszonnégy tagból álló *EISZ Programtanács*. A Programtanács az MTA elnökének szakmai tanácsadó testületéeként az *EISZ Nemzeti Program* stratégiájáért és beszerzési tervéért felel, így a Programtanács hatásköre az intézményi önerő meghatározásához tartozó módszertan elfogadása is. [7] Az *EISZ Titkárság* munkatársai a Programtanács 2016. március 18-ai ülésére terjesztették elő az első javaslatot a lehetséges önrékszámítási eljárásokról. A változtatás szándéka csak a (D) esetben merült fel, azonban a többi esetben is szükséges volt a módszertan pontosítása, a fogalmak egyértelmű meghatározása. Első lépésként az intézményi méret (OFTE, HFTE) és az intézményi kategóriák egyértelmű meghatározása volt szükséges. Az egyes intézménytípusoknál a következő módon javasoltuk az OFTE és

HFTE értékek meghatározását. A javaslatot a tanácsstagok a 2016. június 3-ai ülésén egyhangúlag elfogadták (2., 3. táblázat).

A kategóriába történő besorolást a következő elvek szerint javasoltuk – a korábbi négy helyett ezúttal öt kategóriába. A javaslatot a Programtanács szakmai észrevételei alapján az EISZ Titkárság a későbbiekben ismertetett módon átdolgozta.

Egyes szakadatbázisok esetén csak az MTA egy-egy szakterületileg érintett intézete fizet elő. Több multidiszciplináris adatbázisnál azonban az MTA és kutatóintézetei egy intézménynek minősülnek a kiadói ajánlatban. Ez utóbbi esetben az MTA egészére vonatkozó önrészt 5. kategóriaként értelmezzük.

2. táblázat

Az intézményi méret meghatározása

	OFTE	HFTE
Levéltár	szakmai munkakörben dolgozó munkatársak száma	ügyfelek száma éves szinten/10
Kórház	orvosok száma	orvosok száma
Államigazgatási intézmény	szakmai munkakörben dolgozó munkatársak száma/10	szakmai munkakörben dolgozó munkatársak száma + külső felhasználók száma éves szinten
Kutatóintézet, nem nyilvános szakkönyvtár	szakmai munkakörben dolgozó munkatársak száma	szakmai munkakörben dolgozó munkatársak száma + külső könyvtári felhasználók száma éves szinten
Megyei könyvtár, városi könyvtár, FSZEK	szakmai munkakörben dolgozó munkatársak száma	felhasználók száma éves szinten/100
Múzeum	szakmai munkakörben dolgozó munkatársak száma	szakmai munkakörben dolgozó munkatársak száma + külső könyvtári felhasználók száma éves szinten
Nyilvános szakkönyvtár, országos szakkönyvtár	szakmai munkakörben dolgozó munkatársak száma	felhasználók száma éves szinten/10
Felsőoktatási intézmény	OFTE	HFTE

3. táblázat

Az intézményi kategóriabeosztás első (későbbiekben módosított) módszere

1. kategória	Múzeum, levéltár, megyei és városi könyvtár; 40 fő alatti kutatóintézet, 200 hallgató alatti főiskola, kórház
2. kategória	Főiskola, kutatóintézet, országos szakkönyvtár, szakkönyvtár, államigazgatási intézmény, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár
3. kategória	2000 hallgató alatti egyetem, MTA egyes kutatóintézetei
4. kategória	Egyetem
5. kategória	Kutatóegyetem, MTA és kutatóintézetei egyben

A Programtanács márciusi ülésén több szakmai javaslat is elhangzott a kategóriabeosztás módosításához. A felsőoktatási intézmények esetén a főiskola és egyetem szétválasztása problematikus. A főiskola egyetemmé válásával egyszerre akár két kategóriát is ugorhat az intézmény, ami drasztikus önrészemelkedéssel járna. Hasonlóan a kutatóegyetemi státusz is változó; eleve kérdés, hogy meghosszabbítják-e a cím kiosztását a következő években. Másik fontos kérdés az intézményi méret hallgatói alapon történő differenciálása. Az előfizetett tartalmakra a felsőoktatási intézmények esetén elsősorban az oktatók, kutatók tartanak igényt. Nagy hallgatói létszámú, kevés oktatóval működő, alkalmazott képzést nyújtó intézmények számára a módszer elfogadhatatlan volna. A javaslatok alapján a 2016. június 3-ai ülésre a kategóriabeosztás következőképp módosított változatát egyhangúlag fogadta el a Programtanács (4. táblázat).

- A kategóriabeosztás fenti módosítása a 2016. márciusi programtanácsi ülésen elhangzott javaslatok közül a következőket alkalmazza:
- Az intézmény méretét hallgatók helyett az oktatói létszámmal határozzuk meg.
- Az intézménytípusok között a felsőoktatási intézmények nem kerülnek bontásra főiskola, egyetem és kutatóegyetem szerint.
- Az intézményi méret és a típus mellett a tudományos teljesítmény is szerepet kap a kategorizálásban. Ez kizárólag a felsőoktatási intézményekre vonatkozik. Egyrészt a felsőoktatásban fordul elő, hogy jelentős oktatói gárdával rendelkező intézmény elsősorban a képzésre és csak másodsorban a kutatásra koncentrálnak. Másrészt kutatóintézetek esetén jelentősen torzíthatnák ezeket az értékeket a többszörös intézményi affiliációval rendelkező oktatók–kutatók.

A tudományos teljesítményt mutató, a Web of Science-ben található adatokat az intézményi névva-

0. EISZ-képlet

$$\text{önrész} = \frac{HFTE}{\text{konzorciumi HFTE}} \cdot 0,2 + \frac{OFTE}{\text{konzorciumi OFTE}} \cdot 0,4 + \frac{\text{használati statisztika}}{\text{konzorciumi statisztika}} \cdot 0,4,$$

vagyis a költségek 20%-a a hallgatói létszám szerint oszlik meg, 40%-a az oktatói létszám és 40%-a a használati adatok szerint.

A javaslatban meghagytuk a lehetőségét annak, hogy a korábbi években alkalmazott eljárás legyen a jövőben is az önrészsámítás módszere. Az EISZ-képlet előnye, hogy jó arányban ötvözi a hallgatói és oktatói létszámot (az intézmény mére-

riánsok egységesítésével az MTA KIK Tudomány-politikai és Tudományelemzési Osztály munkatársai szolgáltatják.

4. táblázat

Az intézményi kategóriabeosztás elfogadott módszere

1. kategória	Múzeum, levéltár, megyei és városi könyvtár; 40 fő alatti kutatóintézet, 40 oktató alatti felsőoktatási intézmény (OFTE<40), kórház
2. kategória	200 oktató alatti felsőoktatási intézmény (40≤OFTE<200), kutatóintézet, országos szakkönyvtár, szakkönyvtár, államigazgatási intézmény, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár
3. kategória	500 oktató alatti felsőoktatási intézmény (200≤OFTE<500) az elmúlt három évben 500-nál kevesebb tanulmánnyal a Web of Science adatbázisban; MTA egyes kutatóintézetei
4. kategória	1000 oktató alatti felsőoktatási intézmény (500≤OFTE<1000), illetve 500 oktató alatti felsőoktatási intézmény az elmúlt három évben 500-nál több tanulmánnyal a Web of Science adatbázisban
5. kategória	1000 oktató feletti felsőoktatási intézmény (1000≤OFTE), MTA és kutatóintézetei egyben

Önrészsámítási eljárások

A konzultációsorozaton főleg a (D) módszerben meghatározott önrészsámítási eljárással szemben fogalmazódtak meg kritikák, észrevételek. Így a márciusi ülésen ennek esetleges megváltoztatására a következők szerint tett javaslatot az EISZ Titkárság.

tét) a használattal a költségek meghatározásához. Hátránya viszont, hogy az adatbázis-használat növekedésével egyenes arányban nő az intézmény használat alapján elszámolt költsége. Hátrányosan érinti azokat az intézményeket, ahol ma-

gas hallgatói és/vagy felhasználói létszám mellett csak egy szűkebb kör veszi igénybe a nemzetközi szakirodalmi adatbázisokat, illetve túlságosan nagy hangsúlyt kap a méret alapján történő összehasonlítás különböző típusú intézményeknél.

1. Méretmodell

$$\text{önrész} = \frac{HFTE}{\text{konzorciumi HFTE}} \cdot 0,3 + \frac{OFTE}{\text{konzorciumi OFTE}} \cdot 0,7$$

A módszer előnye, hogy könnyen számolható és tervezhető az intézmények számára is. Nem „bünteti” az adatbázisok használatát a használati adatok figyelembe vételével. Így az esetleges nem megtérülő előfizetésért egyedül az intézmény a felelős. Hátránya ennek megfelelően, hogy nem motiválja az adatbázisok használatát. Hátrányosan érinti azokat az intézményeket, ahol nagyobb kuta-

A méretmodell esetén a sokat vitatott használati statisztikát teljesen figyelmen kívül hagyjuk. Ebben az esetben kizárólag az előfizető intézmény (felhasználói) mérete szabja meg az előfizetés árát. Az intézmény pedig „saját hatáskörében” igyekszik hasznosítani az általa előfizetett adatbázisokat.

tói létszám mellett egy adott (szak)adatbázist csak kisebb kör vesz igénybe. Ezzel párhuzamosan kedvez azoknak a kisebb létszámú intézményeknek, ahol egy-egy adatbázis használata jelentős. Erre a módszerre az előzőnél is jobban jellemző, hogy túlságosan nagy hangsúlyt kap a méret alapján történő összehasonlítás különböző típusú intézményeknél.

2. Használati modell

A modell az intézmény mérete helyett a használatot veszi figyelembe nagyobb mértékben:

$$\text{önrész} = \frac{OFTE}{\text{konzorciumi OFTE}} \cdot 0,2 + \frac{\text{használati statisztika}}{\text{konzorciumi statisztika}} \cdot 0,8$$

A módszer előnye, hogy a használati adatok mérése független az intézmény méretétől és típusától, jobban összehasonlítható, mint a hallgatói/felhasználói létszám. Az intézmény méretétől függetlenül a nagyobb használatot elérő intézmények fizetik az előfizetési díj nagyobb részét. Ez kedvez abban az esetben, ha egy nagy intézménynek csak egy kisebb részlege használ egy-egy szakirodalmi adatbázist. Így azonos használat mellett egy kisebb intézmény nagyjából ugyanannyit fizet, mint egy nagy egyetem. Ez a módszer viszont az előzőeknél is kevésbé ösztönzi az adatbázis-használat népszerűsítését.

intézményekhez képest a legnagyobbak 81-szeres előfizetési díjat fizettek volna.

A számolás és tervezhetőség ezzel a módszerrel egyszerű, az egy kategóriába eső intézmények ugyanannyit fizetnek. Azonban mégsem esnének ki a kisebb intézmények, hanem fizetőképességüknek megfelelően ők is hozzájárulnak az előfizetési díjhoz. Ez a számítási módszer a nagy előfizetői kört érintő ScienceDirect, SpringerLink és Academic Search Complete esetén érvényes. A többi esetben – a (B) módszert alkalmazó adatbázisoknál – megmarad a korábban használt önrész-elosztás módszere.

3. Kategória szerinti önrészek

A korábban ismertetett kategóriabeosztás szerinti (B) módszer nem alkalmazható a ScienceDirect, Springerlink és hasonló, sok előfizetővel rendelkező multidiszciplináris adatbázis esetére. Ezeknél a tartalmaknál az előfizetési díj nagysága, és különösen az előfizetők nagy száma miatt jobban kell differenciálni az előfizetési díjakat. A Programtanács számára kidolgozott munkaanyag első változatában az öt kategóriára történő felosztással két kategória között háromszoros önrészfizetési különbség volt. Tehát öt kategória mellett a legkisebb

Előnye az eljárásnak, hogy azonos típusú intézmények ugyanannyit fizetnek; valamennyi modell közül talán ez a leginkább átlátható és tervezhető változat. Nem lehet/kell mérlegelni, hogy hogyan alakul az intézményi létszám és a használat egyes intézmények viszonyában. Ennél az eljárásnál lehet a legkönnyebben kezelni az intézményi átalakulásokat. Az árképzés országos rendszert tükröz: nem egyedi árakkal dolgozik, könnyen kommunikálható a fenntartók felé. Hátránya, hogy nem motiválja az adatbázisok használatát.

4. További modellek

A fenti négy modell mellett további eljárások kidolgozása és tárgyalása is felmerült a szakmai anyag elkészítése során. Ezeket azonban különböző szempontok alapján az EISZ Titkárság nem terjesztette a Programtanács elé. Ezek a módszerek mind hozzájárultak a végleges önrésszámitási javaslatok elkészítéséhez, így rövid bemutatásuk itt is indokolt.

A **visszacsatolási modell** esetén az intézmények által együttesen fizetendő önrész elosztása 80/20 arányban történne. Az előfizetői díj 80% a korábban meghatározott EISZ-képlet szerint kerül kiszámításra. Az előfizetői díj 20%-a szintén az EISZ-képlet alapján kerül elosztásra, de csak a használati növekedési arány középértéke alá eső intézmények számára (ide értendő a középértéket adó intézmény és az újonnan csatlakozó intézmények is). Tehát azok az előfizetők, amelyek a többi intézményhez képest jelentős használatnövekedést érnek el, csak a költségek 80%-át fizetik. Összességében az intézmények jelentős használatnövekedést elérő fele arányaiban kevesebbet fizet, mint az intézmények másik fele. Ez motiválná az

$$\text{Intézményi kategória} = (\text{intézményi kategória})^2 + (\text{intézményi méretkategória})^3$$

$$\text{Önrész} = \frac{\text{intézményi kategória}}{\sum(\text{intézményi kategória})} \times \text{teljes önrész összege}$$

A modellnél a méretkategóriát harmadik, a használati kategóriát második hatvánnyal vesszük figyelembe, tehát a méret jobban számít a végleges kategória meghatározásánál, mint a használat. Ezzel a módszerrel az egyes intézmények közötti különbségek nemcsak az intézménytípus, de a használat alapján is megjelennek. 5–5 méret- és használati kategória esetén a legnagyobb intézmények által fizetett önrészek a legkisebb intézmények által fizetett önrészek hetvenötszörösét jelentenék. Az intézményeket összesen 25 különböző kategóriába soroljuk a módszerrel. A statisztikaalapú kategóriák megállapítására a *Characteristics Scores and Scales* (CSS) módszer módosított változatát használjuk. [8] Úgy képezzük a kategóriákat, hogy a használati adatokat sorba rendezzük. A harmonikus közép alatti letöltési adatokat elérő intézmények tartoznak az 1. kategóriába. A harmonikus közép feletti letöltési adatokat ismét sorba rendezzük. Az új sorozat harmonikus közepe alatti letöltési adatokat elérő intézmények tartoznak a 2. kategóriába. Az eljárást még kétszer ismételve

intézményeket az adatbázis használatára, hiszen növekvő használat esetén kisebb lehet az önrészüik. Azonban az évről évre jelentősen ingadozó intézményi önrészek fenntartó felé történő indoklása és a számítási nehézségek miatt elvetettük a módszert. A számítás nagy hátránya, hogy az elmúlt három év használati adatait kell figyelembe venni hozzá. Tehát 2016-ban a 2017. évi önrészetet a 2014. és 2015. évi használati adatok közti változás határozná meg.

Az **arányosított kategorizálás**² célja, hogy intézményi méret és adatbázis-használati statisztika nagysága szerint hasonló intézmények hasonló önrészt fizessenek. Az arányosított kategorizálás ötvözi a korábbiakban alkalmazott méret és intézménytípus szerinti csoportosítást az adatbázisok használati statisztikájával. A méretalapú kategóriák mellett az intézményeket a használati statisztikájuk alapján is csoportokra osztjuk, majd ezek harmadik, illetve második hatványának összege alapján képezzük az intézményi kategóriákat. Ennek meghatározására a statisztikát kombináljuk a korábbi intézményi csoportbeosztásokkal a következő módon:

megkapjuk az öt használat szerinti kategóriát. A módszer a korábbinál finomabb kategóriabeosztást tesz lehetővé, azonban a számítás nehézsége és a kategóriaképzés vitathatósága miatt elvetettük.

A **tagdíjrendszer** több külföldi konzorcium meghatározó önrészképzési eljárása. Előnye a tervezhetőség és az átláthatóság. Azonban az EISZ nemzetközi viszonylatban is egyedülálló az előfizetett adatbázisok számossága és az előfizetői kör sokszínűsége miatt. Nehéz találni két olyan intézményt, amely kizárólag ugyanazokat az adatbázisokat rendeli; az egyes előfizetők saját intézményi igényeik alapján válogatják az előfizetett adatbázisokat. Ez olyan sokszínűséget és összetettséget eredményez, hogy a tagdíjrendszer ötlete nem megvalósítható.

Az **50–50 modell** esetén az intézmény mérete és az adatbázis-használati statisztika arányában is az intézmények által fizetett önrészek 50%-át osztanánk fel. A korábbi OFTE és HFTE helyett minden intézmény saját méretmutatóval rendelkezne,

amelyet az intézményben dolgozó kutatók, oktatók, könyvtárosok, orvosok, hallgatók, beiratkozott felhasználók stb. súlyozott összegeként állítanánk elő. Például a kutató 1-es, az oktató 0,9-es szorzót

kapna, a hallgató 0,01-et, az orvos 0,5-öt, a beiratkozott felhasználó 0,01-et. Tehát egy intézmény méretmutatója 23 kutató, 147 oktató, 1720 hallgató és 140 külső felhasználó esetén:

$$\text{Intézményi méret} = 23 \cdot 1 + 147 \cdot 0,9 + 1720 \cdot 0,01 + 140 \cdot 0,01 = 173,9$$

$$\text{Önrész} = \frac{\text{intézményi méret}}{\sum \text{intézményi méret}} \cdot 0,5 + \frac{\text{használati statisztika}}{\text{konzorciumi statisztika}} \cdot 0,5$$

A konzultációk tapasztalata alapján kiemelten sok esetben okoz kérdést az intézményi munkatársak és felhasználók számítása és figyelembe vétele. A 2015. őszi adategyeztetés során is több intézmény jelezte, hogy problémás az egyes munkatársi létszámcsoportok meghatározása. Emellett az eljárás lényegesen nem változtat a korábban használt OFTE és HFTE számok gyakorlatával, illetve adathiány miatt a modellszámítások elvégzésére se volt lehetőség. Így a modell használatát elvetettük.

A 2017. évi előfizetések esetén alkalmazott önrékszámítási eljárás

A Programtanács márciusi ülésén egyik tanácsstag sem támogatta a méretmodellt – bár az eljárást a konzultációk során több intézmény is javasolta. Így ezt a modellt töröltük a szavazásra bocsátott javaslatok közül. A kategóriabeosztást a korábban ismertetett szakmai észrevételek alapján az EISZ Titkárság átdolgozta a 2016. június 3-ai ülésre. A

kategóriabeosztás mellett a (D) esetben a kategóriák közti háromszoros különbségre vonatkozóan is érkeztek észrevételek és javaslatok, mivel a kategóriák közti háromszoros ugrás kedvezőtlenül érinti a középmező felsőoktatási intézményeket. Ezek fényében a (D) esetben a kategória szerinti önrész-meghatározásról az alábbi módosított javaslat született (5. táblázat).

A Programtanács júniusi ülésén így három lehetséges önrékszámítási eljárásra szavazhattak a tanácsstagok a (D) esetben: az eddig használt EISZ-képlet, a használati modell és a kategória szerinti önréשמeghatározás. A húsz szavazati jogú tag egyhangúlag elfogadta az intézményi kategóriák és az OFTE/HFTE számok meghatározásának módszerét. A három lehetséges önrékszámítási eljárás közül hat szavazatot kapott a korábbi években alkalmazott EISZ-képlet, három szavazatot a használati modell és tizenegy szavazatot a kategória szerinti önréשמeghatározás.

5. táblázat

Az intézményi kategóriák előfizetési aránya

KATEGÓRIÁK	ELŐFIZETÉSI DÍJ ARÁNYA
1. kategória (Múzeum, levéltár, megyei és városi könyvtár; 40 fő alatti kutatóintézet, 40 oktató alatti felsőoktatási intézmény (OFTE<40), kórház)	$2,5^0x = x$
2. kategória (200 oktató alatti felsőoktatási intézmény ($40 \leq \text{OFTE} < 200$), kutatóintézet, országos szakkönyvtár, szakkönyvtár, államigazgatási intézmény, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár)	$2,5^1x = 2,5x$
3. kategória (500 oktató alatti felsőoktatási intézmény ($200 \leq \text{OFTE} < 500$) az elmúlt három évben 500-nál kevesebb tanulmánnyal a Web of Science adatbázisban; MTA egyes kutatóintézetei)	$2,5^2x = 6,25x$
4. kategória (1000 oktató alatti felsőoktatási intézmény ($500 \leq \text{OFTE} < 1000$), illetve 500 oktató alatti felsőoktatási intézmény az elmúlt három évben 500-nál több tanulmánnyal a Web of Science adatbázisban)	$2,5^3x = 15,625x$
5. kategória (1000 oktató feletti felsőoktatási intézmény ($1000 \leq \text{OFTE}$), MTA és kutatóintézetei egyben)	$2,5^4x = 39,0625x$

A (D) eljárás a nagy előfizetői körrel rendelkező multidiszciplináris adatbázis esetén kerül alkalmazásra (ScienceDirect, Springerlink stb.). A többi esetben az 1. táblázatnak megfelelően az (A), (B) vagy (C) eljárás szerint történik az előfizetési díjak meghatározása.

A 2017. évi adatbázis-előfizetéseknél az EISZ Programtanács által elfogadott módszertannal történik az intézményi előfizetési díjak meghatározása. Természetesen minden modelltől elmondható, hogy egyes intézménytípusok számára a többi típushoz képest kedvezőbb módszert tartalmaz.

Az eljárás könnyebbé teszi az önrészek kommunikációját, a ki- és belépő intézmények előfizetési díjának meghatározását. Az intézmények szakmai és gazdasági munkatársai számára egyaránt könnyen kezelhető és értelmezhető, hogy azonos típusú intézmények azonos összeget fizetnek. Az elfogadott önrészsámítási eljárás legnagyobb előnye, hogy átlátható, országos rendszerbe szervezve határozza meg az előfizetési díjakat.

Lábjegyzetek

^{1,2} Az arányosított kategorizálás módszerét Dér Ádám (MTA KIK EISZ Titkárság) dolgozta ki.

Hivatkozások

[1] GICZI A. – PÁLL Z. – TÉGLÁSI Á.: EISZ Nemzeti Program 2012: új irányban az információszolgáltatás. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 60. köt. 4. sz. 2013. p. 185–190.

[2] TE BOEKHORST, P. – SCHOLLE, U.: Editorial. = LIBER Quarterly, 11. köt. 1. sz. 2001. p. 5.

[3] HORTON, V. – PRONEVITZ, G. (szerk.): Library Consortia: Models for Collaboration and Sustainability. Chicago, American Library Association, 2015. 216 p. ISBN: 978 0 8389 1218 8

[4] GICZI A. – PÁLL Z. – TÉGLÁSI Á.: EISZ Nemzeti Program 2012: új irányban az információszolgáltatás. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 60. köt. 4. sz. 2013. p. 185–190.

[5] BERGSTROM, T.C. – COURANT, P.N. – McAFEE, R.P. – WILLIAMS, M.A.: Evaluating big deal journal bundles. = PNAS, 111. köt. 26. sz. 2014. p. 9425–9430.

[6] GICZI A. – PÁLL Z. – TÉGLÁSI Á.: EISZ Nemzeti Program 2012: új irányban az információszolgáltatás. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 60. köt. 4. sz. 2013. p. 185–190.

[7] Az EISZ Programtanács tagjainak listáját és az ülések emlékeztetőjét ld. <http://eisz.mtak.hu/index.php/hu/programtanacs.html> [Utolsó elérés: 2016. július 26.]

[8] GLÄNZEL, W. – SCHUBERT, A.: Characteristic scores and scales in assessing citation impact. = Journal of Information Science, 14. köt. 2. sz. 1988. p. 123–127.

Beérkezett: 2016. IX. 1-jén.

Lencsés Ákos

az MTA Könyvtár és Információs Központ
EISZ Titkárság főkönyvtárosa.
E-mail:
lencses.akos@konyvtar.mta.hu

